

Sağlık Yönetimi Öğrencilerinin “Akılcı Kullanım” Kavramına Yönelik Bilişsel Yapılarının Değerlendirilmesi *

Dolunay Özlem ZEYBEK¹, Havva Nur ATALAY², Ahmet TOKTAŞ³

Özet

Bu çalışma, sağlık yönetimi öğrencilerinin "akılcı kullanım" kavramına yönelik bilişsel yapılarını incelemektedir. Akılcı kullanım, sağlık hizmetlerinin etkinliğini artırarak maliyetleri düşüren ve hasta güvenliğini sağlayan bir yaklaşımdır. Dünya Sağlık Örgütü tarafından akılcı ilaç kullanımı, hastaların ihtiyaçlarına uygun ilaçları doğru dozda ve en düşük maliyetle almasını sağlayan bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Ancak, akılcı kullanım yalnızca ilaçlarla sınırlı olmayıp sağlık sisteminin tüm bileşenlerini kapsayan bütüncül bir yaklaşımdır. Araştırmanın evrenini, Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi Sağlık Yönetimi Bölümünde öğrenim görmekte olan 115 dördüncü sınıf öğrencisi oluşturmakta olup evrenin tamamına ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda çalışmaya katılmayı kabul eden 80 öğrenci araştırmanın örneklemini oluşturmuştur ve bu 80 öğrenciye Kelime İlişkilendirme Testi uygulanmıştır. İçerik analizi sonucunda öğrencilerin "akılcı kullanım" kavramını genellikle ilaç kullanımıyla ilişkilendirdiği, ancak kavramın sağlık yönetimiyle bağlantısı konusunda eksiklikler taşıdığı tespit edilmiştir. Kavramın tasarruf, verimlilik ve etkililik gibi unsurlarla ilişkilendirildiği, ancak sağlık hizmet planlaması ve hasta güvenliği gibi boyutlarının yeterince ele alınmadığı görülmüştür. Sonuç olarak, sağlık yönetimi eğitiminin daha kapsamlı hale getirilerek akılcı kullanım kavramının geniş bir perspektiften ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Öğrencilere saha deneyimi kazandırmak, farklı disiplinlerle iş birliği yapmak ve eğitim müfredatını genişletmek, akılcı kullanım farkındalığını artırmada önemli adımlardır.

Anahtar Kelimeler: Akılcı Kullanım, Sağlık Yönetimi, Kelime İlişkilendirme Testi, Nitel Araştırma.

¹Arş. Gör. Dr., Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0003-1219-3308

²Arş. Gör., Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-2805-1921

³Lisans Öğrencisi, Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü

*Bu çalışma, 7. Uluslararası 17. Ulusal Sağlık ve Hastane İdaresi Kongresinde (17-19 Ekim 2024, Bandırma) sözlü/özet bildirisi olarak sunulmuştur.

Sorumlu Yazar/Corresponding Author : Havva Nur ATALAY
E-posta/e-mail : hatalay@bandirma.edu.tr

Geliş Tarihi/Received : 19.02.2025
Kabul Tarihi/Accepted : 06.05.2025

Evaluation of the Cognitive Structures of Healthcare Management Students Regarding the Concept of “Rational Use”

Abstract

This study examines the cognitive structures of healthcare management students regarding the concept of "rational use." Rational use enhances the efficiency of healthcare services, reduces costs, and ensures patient safety. The World Health Organization defines rational drug use as the process of ensuring that patients receive appropriate medications in the correct dosage and at the lowest cost. However, rational use is not limited to pharmaceuticals; it is a holistic approach encompassing all components of the healthcare system. The study population consists of 115 fourth-year students enrolled in the Healthcare Management Department at Bandırma Onyedi Eylül University, with an attempt to reach the entire population. The sample includes 80 students who voluntarily participated, and they were administered the Word Association Test. Content analysis revealed that students predominantly associate "rational use" with medication use, indicating a lack of understanding regarding its connection to healthcare management. While the concept was linked to cost-saving, efficiency, and effectiveness, aspects such as healthcare service planning and patient safety were insufficiently addressed. The findings highlight the need for a more comprehensive healthcare management curriculum that provides a broader perspective on rational use. Enhancing field experience, fostering interdisciplinary collaboration, and expanding the curriculum are essential steps in increasing awareness of rational use.

Keywords: Rational Use, Healthcare Management, Word Association Test, Qualitative Research.

1. GİRİŞ

Sağlık sistemlerinin etkin ve sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesi, günümüz toplumlarının temel hedeflerinden biridir. Bu hedefe ulaşmak için yalnızca finansal kaynakların verimli bir şekilde kullanılması yeterli değildir; aynı zamanda sağlık hizmetlerinin sunumunda kalite, erişilebilirlik ve hasta güvenliğini artıracak akılcı yaklaşımların benimsenmesi gerekmektedir (Djulgovic vd., 2018; Garattini vd., 2008). Bu kapsamda akılcı kullanım, sağlık hizmetlerinin verimliliği ile hasta memnuniyetini artırmayı ve maliyetleri azaltmayı amaçlayan bütüncül bir yönetim anlayışı olarak öne çıkmaktadır. Ancak akılcı kullanım, literatürde genellikle ilaçların veya antibiyotiklerin akılcı kullanımı (rational use of drugs – rational use of medicine) şeklinde yer almaktadır (Castilla-Torres vd., 2023; Kshirsagar, 2016; Mekonnen vd., 2021). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) akılcı ilaç kullanımını; hastaların klinik ihtiyaçlarına uygun ilaçları, doğru dozda, uygun sürelerde ve en düşük maliyetle almasını sağlayan bir süreç olarak tanımlamaktadır (Mekonnen vd., 2021). Bu çerçevede, ilaçların erişilebilirliği, kalitesi, fiyatının uygunluğu, pazarlanma biçimi ve sağlık altyapısının yeterliliği gibi unsurların sağlanması akılcı kullanımın yaygınlaştırılmasını kolaylaştırmaktadır (Kshirsagar, 2016). DSÖ (2002), ilaçların akılcı kullanılmadığını gösteren yaygın uygulamaları şu şekilde sıralamaktadır:

- Polifarmasi (gereğinden fazla ilaç kullanımı),
- Antimikrobiyal ilaçların yanlış kullanımı,
- Enjeksiyonların aşırı kullanımı,
- Klinik kılavuzlara uygun olmayan reçetelendirme ve
- Reçeteye tabi ilaçların uygunsuz kullanımı.

Bu örnekler, akılcı olmayan kullanım biçimlerinin yalnızca bireysel bir sorun olmadığını, sağlık sistemlerinde yaygın ve sistematik problemlere yol açabileceğini göstermektedir. Diğer bir deyişle, akılcı olmayan her türlü kullanım hasta güvenliğini riske atmakta ve sağlık hizmetlerinin etkinliğini ciddi şekilde zedelemektedir. Bu nedenle sağlık hizmetlerinde akılcı kullanım, yalnızca ilaçlarla sınırlı kalmayıp; tanı araçlarının seçimi, uygun tedavi yönteminin belirlenmesi, insan gücünün etkin dağılımı, kaynak planlaması ve sağlık teknolojilerinin yerinde kullanımı gibi yönetsel süreçleri de kapsamaktadır. Özellikle laboratuvar hizmetlerinin akılcı kullanımı, maliyetlerin düşürülmesi ile hasta güvenliğinin sağlanması açısından önemli bir uygulama alanıdır. Akılcı laboratuvar kullanımı kanıta dayalı verilere odaklanır, maliyetleri göz önünde bulundurur, hasta güvenliğini sağlar ve en iyi tedaviyi seçmeyi hedefler (Serin vd., 2024). Hekim tarafından uygun şekilde değerlendirilmeden istenen gereksiz tetkikler, hem sağlık sistemlerine maddi yük getirmekte hem de tanı süreçlerinin uzamasına, sağlık hizmetlerinin verimliliğinin azalmasına ve yanlış ya da yanıltıcı teşhislerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Randell vd., 2019; Waits, 2010). Örneğin; Alvi vd. (2012) tarafından yapılan çalışmada, hastanede yatan 90 hasta üzerinden değerlendirilen 2653 laboratuvar tetkikinin yaklaşık %70'inin hasta yönetimine katkı sağlamadığı ve gereksiz olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun, hekimlerin klinik değerlendirme yerine refleksif olarak tetkik isteme eğiliminde olmalarından kaynaklandığı ve akılcı tetkik kullanımına yönelik eğitim eksiklikleriyle ilişkili olduğu vurgulanmıştır.

Türkiye’de Sağlık Bakanlığı tarafından yürütülen “Akılcı Laboratuvar Kullanımı Projesi”, gereksiz test istemlerini azaltmayı ve laboratuvar hizmetlerini standartlara uygun şekilde sunmayı hedeflemektedir (İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü, 2021). Proje kapsamında; Akılcı Test İstem Prosedürü, Konsültasyon İstemi Prosedürü, Onay Destek Sistemi, Sonuç Raporlarının Standardizasyonu ve Karar Sınırı ve Kritik Değer Harmonizasyonu gibi uygulamalar hayata

geçirilmiştir. Benzer bir şekilde, Amerika Birleşik Devletleri American Board of Internal Medicine (ABIM) Vakfı tarafından 2012 yılında sağlık hizmetlerinde gereksiz test ve tedavilerin azaltılması için hekim ile hasta arasındaki bilinçli karar alma süreçlerini teşvik etmek amacıyla “Choosing Wisely (Akıllı/Akılcı Seçim)” kampanyası başlatılmıştır (Levinson vd., 2014). Bu kampanya kapsamında, akılcı seçimler yapılması ile ilgili öneriler geliştirilmiştir. Kampanya kapsamında geliştirilen öneriler, sağlık profesyonellerine günlük uygulamalarda hastalar için en uygun yaklaşımı belirlemede rehberlik etmekte ve gereksiz risklerden kaçınmalarını teşvik etmektedir (Yardımcı ve Akdeniz, 2018). Bu çok boyutlu yaklaşım, sağlık sistemlerinin daha etkili, adil ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşmasını desteklemekte ve hem hizmet sunucularının hem de hizmet alan bireylerin sağlık sonuçlarını iyileştirmeyi hedeflemektedir.

Akılcılık veya rasyonellik, bir kararın hatasız olmasını garanti etmemekle birlikte olası hataların sonuçlarını önceden değerlendirerek en uygun kararın alınmasına yardımcı olmaktadır (Ferreira vd., 2013). Bu bağlamda, karar alma süreçlerinde akılcı yaklaşımı benimseyen sağlık yöneticilerinin varlığı, sağlık sisteminin etkin işleyişi açısından kritik bir öneme sahiptir. Nitekim Şen vd., (2019) tarafından yapılan bir çalışmada, il düzeyinde görev yapan sağlık yöneticilerinin en yüksek ortalamayla “rasyonel karar verme stili” benimsedikleri görülmüştür. Bu stilin kurumlar ve yöneticiler arasında benimsenmesi; kaynakların daha etkin kullanımı, karar süreçlerinin hızlanması ve hizmet kalitesinin artması gibi çeşitli kazanımlar sağlayacaktır. Örneğin, dünyanın en güçlü ekonomilerine sahip ülkeler dahi COVID-19 pandemisi karşısında sağlık hizmeti sunumunda ve yönetiminde yetersiz kalmış; yoğun bakım kapasitesi, kişisel koruyucu ekipman ve ventilatör temininde ciddi sorunlar yaşamıştır. Bu durum, sağlık hizmetlerine ayrılan kaynakların etkili ve akılcı biçimde yönetilmesinin hayati önemini açıkça ortaya koymuştur (Uyaroğlu, 2020). Ayrıca, Eggleston ve Klompas (2014) diyabetli bireylerin yönetiminde elektronik sağlık kayıtlarının akılcı kullanımının mevcut durum analizini güçlendirdiğini ve geleceğe yönelik tahminlerde etkili olduğunu belirtmiştir. Tüm bu bulgular, sağlık yöneticilerinin karar alma süreçlerinde akılcı yaklaşımın ne denli kritik olduğunu ortaya koyarken, bu yaklaşımın gelecekteki sağlık yöneticileri tarafından da içselleştirilmesinin önemine işaret etmektedir.

Geleceğin sağlık yöneticileri olan sağlık yönetimi bölümü öğrencileri; sağlık politikalarının oluşturulması, hizmetlerin planlanması ve kaynakların etkin kullanımı gibi önemli roller üstlenecektir. Bu nedenle, akılcı kullanım kavramına yönelik bilgi ve farkındalıklarının erken dönemde kazandırılması, mesleki yeterliliklerin artırılması ve sağlık sistemlerinin daha etkili yönetimi açısından büyük önem taşımaktadır (Djulgovic vd., 2018; Wild, 2005). Ancak, öğrencilerin bu kavramı nasıl algıladıklarına ilişkin kapsamlı çalışmaların sınırlı olması, eğitim süreçlerinde geliştirilmesi gereken alanların belirlenmesine yönelik önemli bir ihtiyaca işaret etmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın temel amacı; sağlık yönetimi öğrencilerinin “akılcı kullanım” kavramına yönelik bilişsel yapılarının değerlendirilmesidir. Özellikle öğrencilerin bu kavrama ilişkin mevcut algı ve düşünce kalıplarının analiz edilmesi, sağlık yönetimi eğitim programlarının daha etkili yapılandırılması açısından önemli veriler sunacaktır. Öğrencilerin kavramı ne ölçüde doğru anladıkları, hangi alanlarda bilgi eksikliği yaşadıkları ve bu eksikliklerin nasıl giderilebileceğine dair yapılacak analizler, sağlık yönetimi müfredatına yönelik stratejik düzenlemelere katkı sunabilir. Ayrıca bu çalışma, yalnızca bireysel eğitim kazanımları açısından değil; sağlık yönetimi alanında akılcı kullanım farkındalığını artırarak sistem genelinde daha etkili politikaların benimsenmesine katkı sağlamayı da hedeflemektedir.

2. GEREÇ VE YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, sağlık yönetimi öğrencilerinin "akılcı kullanım" kavramına yönelik bilişsel yapılarının kapsamlı bir şekilde incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın temel hedefi, öğrencilerin bu kavramı nasıl algıladıklarını, hangi bağlamlarla ilişkilendirdiklerini ve zihinsel temsillerini hangi unsurların şekillendirdiğini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, öğrencilerin akılcı kullanım kavramına dair sahip oldukları düşünsel süreçlerin analiz edilmesi, kavramı anlama ve yorumlama biçimlerinin belirlenmesi hedeflenmektedir. Ayrıca, öğrencilerin akılcı kullanım konusunda sahip oldukları bilgi düzeyi, kavramı sağlık yönetimi bağlamında nasıl değerlendirdikleri ve bu alandaki eksiklikleri tespit edilerek eğitsel ve yönetsel açıdan geliştirilmesi gereken alanların belirlenmesi de çalışmanın önemli amaçları arasındadır.

2.2. Araştırma Deseni

Araştırma kapsamında, sağlık yönetimi öğrencilerinin 'akılcı kullanım' kavramına yönelik düşüncelerini derinlemesine anlamak amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji deseni tercih edilmiştir. Fenomenoloji, bireylerin deneyimlerini ve bu deneyimlerden çıkardıkları anlamları analiz ederek, bir olguyu nasıl algıladıklarını ve deneyimlediklerini ortaya koymayı amaçlayan bir araştırma desendir. Bu bağlamda, bireylerin yaşadığı deneyimlerin ve bu deneyimlere yükledikleri anlamların incelenmesi, fenomenolojik yaklaşımın temelini oluşturmaktadır (Neubauer vd., 2019; Rose vd., 1995; Teherani vd., 2015). Bu doğrultuda çalışmada fenomenolojik yaklaşım benimsenerek öğrencilerin akılcı kullanım kavramını nasıl algıladıkları, kavrama dair öznel anlamlandırmaları ve zihinsel temsilleri derinlemesine incelenmiştir.

2.3. Araştırmanın Etik Yönü

Araştırma kapsamında Süleyman Demirel Üniversitesi Etik Kurul Başkanlığı tarafından 148/4 sayı ve 24.04.2024 tarihli etik kurul onayı alınmıştır. Araştırma Helsinki Bildirgesi'nde belirtilen etik ilkeler doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılmayı kabul eden tüm katılımcılara çalışmanın amaçları, metodolojisi, olası riskleri ve faydaları hakkında ayrıntılı bilgi verilerek her katılımcıdan yazılı onam alınmıştır. Çalışmada katılımcılara ilişkin herhangi bir kişisel veri kullanılmadan gerçekleştirilmiştir.

2.4. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi bölümü dördüncü sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Araştırmada örneklem yöntemi belirlenmemiş olup, evrenin tamamına ulaşılmaya çalışılmıştır. Dördüncü sınıf öğrenci sayısı 115'tir. Fakat öğrencilerin %69,5'i çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul etmiştir. Bu nedenle araştırma 80 kişi ile tamamlanmıştır. Araştırmada dördüncü sınıf öğrencilerinin seçilme nedenleri; eğitim süreçlerinin sonuna yaklaşımları ve akılcı kullanım kavramına yönelik bilgi düzeylerinin daha yüksek olma ihtimalidir. Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet dağılımına bakıldığında %63,7'sinin kadın ve %36,3'ünün erkek, yaş ortalamalarının ise 22 olduğu görülmüştür.

2.5. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak *Kelime İlişkilendirme Testi (KİT)* kullanılmıştır. KİT'ler öğrencilerin belirli bir kavramla ilgili bilişsel yapılarının ortaya çıkarılmasında

kullanılan yöntemlerden biridir (Bahar vd., 1999). KİT kullanılarak öğrencilerin ilgili kavramı hangi diğer kavramlarla nasıl ilişkilendirdiği tespit edilebilmektedir (Çelik ve Çakmak, 2023). Kavramsal çağrışımların sistematik olarak analizine imkân tanıdığı için çalışmada bu yöntem tercih edilmiştir. Öğrencilere uygulanan KİT’te “akılcı kullanım” kavramı alt alta on kez yazılarak 60 saniye içerisinde akıllarına gelen ilk on cevap kelimesini ve 30 saniye içerisinde cevap kelimeleriyle bağlantılı olacak şekilde bir cümle yazmaları istenmiştir.

2.6. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma veri toplama aşamasında öncelikle öğrencilere çalışmanın amacı ve veri toplama formu hakkında detaylı bilgilendirme yapılmıştır. Google Formlar kullanılarak hazırlanan veri toplama formu öğrencilere çevrim içi WhatsApp grubu aracılığıyla dağıtılmış ve formun doldurulması için 90 saniye süre verilmiştir. Veri toplama süreci sınıf ortamında, araştırmacının gözetiminde gerçekleştirilmiştir. Öğrencilerin birbirlerinden etkilenmelerini önlemek amacıyla aralarındaki mesafeye dikkat edilmiş ve sessiz bir ortam sağlanmıştır.

Araştırmada elde edilen veriler içerik analizi ile incelenmiştir. İçerik analizinde öncelikle çalışmanın hedefi belirlenerek örneklem grubu seçilmelidir. Ardından toplanan veriler frekans analizine tabi tutularak kategorize edilmelidir (Bilgin, 2014, s. 11; Ültay vd., 2021, s. 189). Bu kapsamda çalışmada öncelikle 80 öğrenciden elde edilen verilere Excel’e aktararak frekans analizi yapılmıştır. Frekans analizinde kesme noktası olarak 3 belirlenmiştir. Bu nedenle tekrar sayısı üç ve üçten az olan kelimeler araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır. Verilerin analizinde kategorizasyon süreci ve kavram haritası tarafsızlığını sağlamak amacıyla iki araştırmacı tarafından bağımsız olarak yapılan analizler sonucunda kodlamalar karşılaştırılmış ve kodlamalar üzerinde görüş birliği sağlanmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmada “akılcı kullanım” kavramı ile ilgili 80 katılımcıdan 800 cevap kelimesi ve 80 cümlelik bir veri seti elde edilmiştir. 800 cevap kelimesi Excel’e aktararak frekans analizi yapılmıştır. İlgili kelimelerden tekrar sayısı 3 ve 3’ten az olanlar çalışmada kapsam dışı bırakılmış ve 253 kelimeden oluşan veri setinde bulunan 34 kelime içerik analizine tabi tutulmuştur. Tablo 1’de 34 kelimeden oluşan veri setinin frekans analizi verilmektedir.

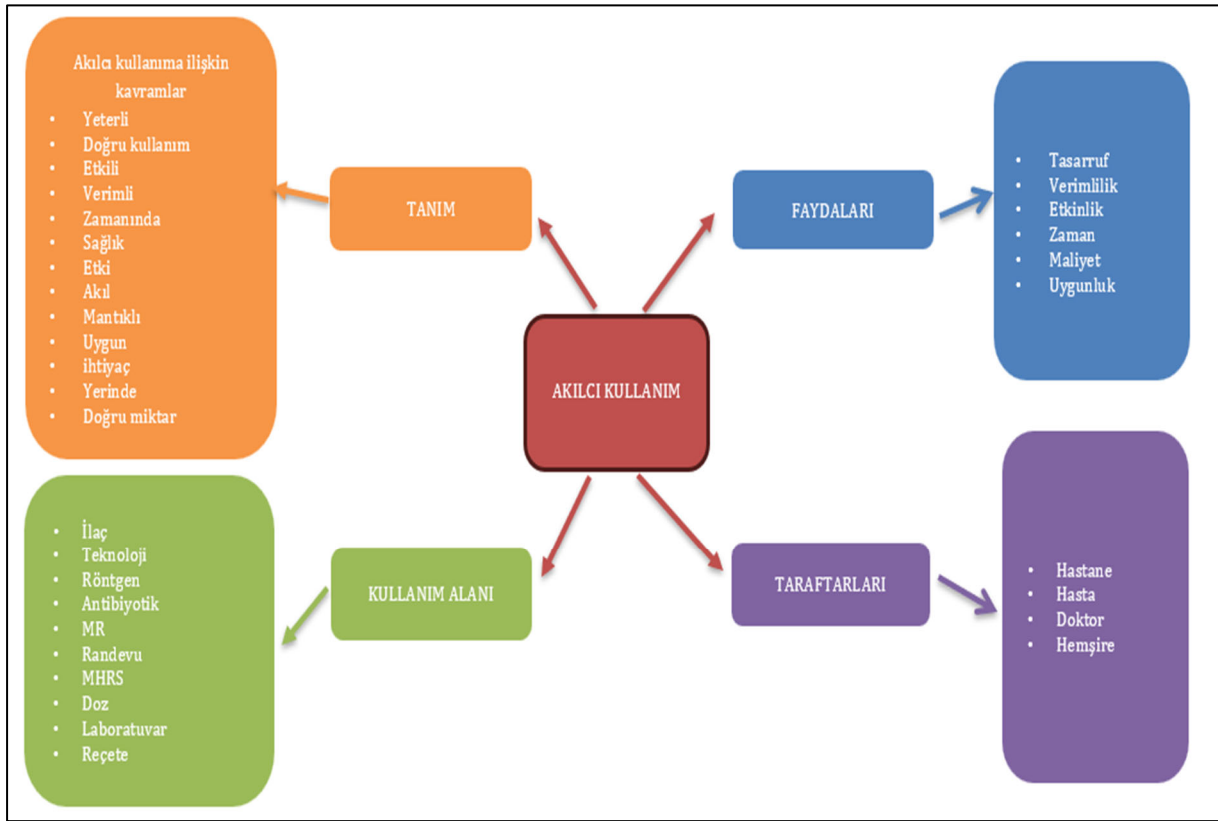
Tablo 1. Akılcı Kullanım Kavramına Yönelik Elde Edilen Cevap Kelimelerinin Frekans Analizi

No	Kavram	Frekans	No	Kavram	Frekans
1	İlaç	51	18	Sağlık	5
2	Hastane	14	19	Etki	5
3	Teknoloji	13	20	Akıl	5
4	Tasarruf	11	21	Doktor	5
5	Verimlilik	10	22	Maliyet	4
6	Röntgen	9	23	Uygunluk	4
7	Hasta	9	24	Uygun doz	4
8	Antibiyotik	8	25	Doz	4
9	MR	7	26	Laboratuvar	4
10	Yeterli	7	27	Uygun ilaç	4
11	Zamanında	6	28	Reçete	4
12	Randevu	6	29	Mantıklı	4
13	Etkililik	5	30	Uygun	4
14	MHRS	5	31	İhtiyaç	4
15	Doğru kullanım	5	32	Yerinde	4
16	Etkili	5	33	Doğru miktar	4
17	Zaman	5	34	Hemşire	4

Araştırmada 253 kelimelik veri seti içerisinde sağlık yönetimi bölümü son sınıf öğrencilerinin akılcı kullanım kavramına yönelik tekrar sayısı en çok olan kelimenin “ilaç” olduğu görülmüştür. Öğrencilerin akılcı kullanım kavramını akılcı ilaç kullanımıyla ilişkilendirmesi nedeniyle tekrar sayısı en fazla olan kelimenin ilaç olduğu söylenebilir.

3.1. Akılcı Kullanım Kavramına Yönelik Kategorizasyon Analizi

Sağlık yönetimi bölümü son sınıf öğrencilerinin “akılcı kullanım” kavramına yönelik vermiş oldukları ifadeler neticesinde içerik analizi yapılarak kavram ağları ve bunlarla ilişkilendirilen bağlantılı cümleler bu bölümde yer almaktadır. Şekil 2 ‘de akılcı kullanım kavramıyla ilgili ana temaların yer aldığı kavram ağı gösterilmektedir.

Şekil 2. Akılcı Kullanım Ana Tema Kavram Ağı

Şekil 2 incelendiğinde akılcı kullanım kavramına yönelik “akılcı kullanımın tanımı”, “akılcı kullanımın paydaşları”, “akılcı kullanımın faydaları” ve “akılcı kullanımın uygulama alanları” olmak üzere beş ana tema oluşturulmuştur. Ana temalar incelendiğinde akılcı kullanım kavramının öğrenciler tarafından bütünsel olarak nasıl anlaşıldığı ve kavramın nasıl ilişkilendirdiği görülmektedir. Genel olarak bakıldığında sağlık yönetimi bölümü son sınıf öğrencilerinin, akılcı kullanım kavramını geniş bir çerçeveden ele alarak tanımı, kullanım alanları, paydaşları ve faydaları ile ilişkilendirdikleri görülmüştür. Dolayısıyla öğrencilerin konuyla ilgili bilgi sahibi oldukları ve kavramı çok yönlü bir şekilde ele aldıkları tespit edilmiştir. Ancak akılcı kullanımın genellikle ilaç kullanımı ile bağdaştırılmış olması bu kavramı her ne kadar geniş bakış açısıyla ele alsalar da kullanım alanlarına ilişkin bilgilerinin kısıtlı olduğunu göstermektedir. Şekil 3’te öğrencilerin ilgili kavramı nasıl tanımladıkları ve anlamlandırdıklarına yönelik kavram ağı gösterilmektedir.

Şekil 3. Akılcı Kullanımın Tanımı ile İlgili Oluşturulan Kavram Ağı

Şekil 3’te verilen akılcı kullanım tanımı kavram ağı incelendiğinde öğrencilerin bu kavramı yeterli (f=7), doğru kullanım (f=5), etkili (f=5), verimli (f=5) gibi kelimelerle ilişkilendirdikleri görülmüştür. Öğrencilerin akılcı kullanım tanımına yönelik yazmış oldukları ilgili cümleler konuyla ilgili öğrencilerin bilgi sahibi olduklarını göstermektedir. Bu doğrultuda öğrenciler tarafından oluşturulan örnek cümlelerden birkaçına aşağıda yer verilmiştir:

“Akılcı kullanım, kaynaklarımızı bence verimli kullanarak israfı önlemeyi, gelecek insanlar için sürdürülebilirlik oluşturup dünyamızı korumayı ve kendi ihtiyaçlarımızı karşılamak için paylaşım ve onarım gibi düşünceleri benimsemeyi içerir ve bence gerektirir.”

“Kişinin bir ilacı veya antibiyotiği doğru zamanda, diğer doğru ilaçla, doğru kişiye (insana), etki etmesi için ilacı yeterli kullanmalarıdır.”

“Akılcı kullanım, kaynakların israf edilmeden, boşa kullanılmadan, yani en yüksek maksimum verim, fayda ve sürdürülebilirlik sağlanarak mantıklı kullanılmasıdır.”

“Akılcı kullanım; kaynakların yani insan kaynağı, röntgenler, teknolojiler, MR cihazları gibi kaynakların etkili ve verimli bir şekilde yerinde kullanılmasıdır.”

Şekil 4. Akılcı Kullanımın Kullanım/Uygulama Alanları ile İlgili Oluşturulan Kavram Ağı

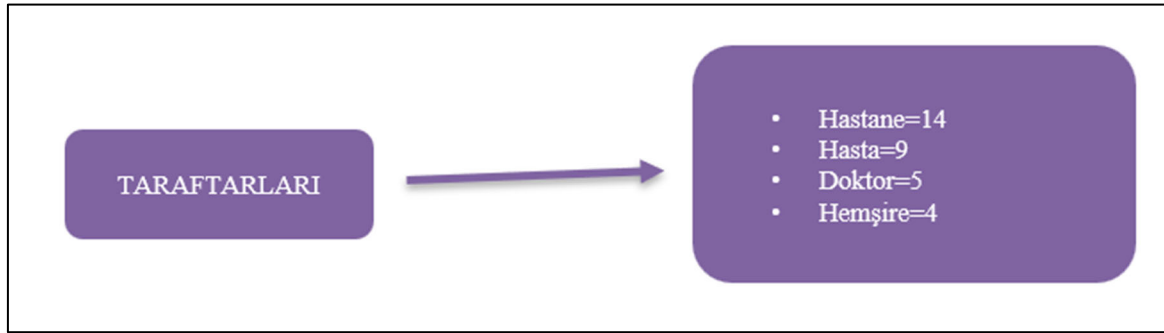
Şekil 4’te akılcı kullanımın uygulama alanlarına yönelik oluşturulan kavram ağı verilmiştir. Buna göre akılcı kullanımın uygulama alanları ile ilgili oluşturulan kavram ağı incelendiğinde

öğrencilerin ilaç (f=51), teknoloji (f=13), röntgen (f=9), antibiyotik (f=8), MR (f=7) kelimeleri ile ilişkilendirdikleri tespit edilmiştir. Öğrencilerin bağlantı cümleleri incelendiğinde akılcı ilaç kullanımı ile ilgili ifadelerin yer aldığı belirlenmiştir.

“Akılcı ilaç kullanımı bilinçli hastaların gereksiz ilaç kullanımını ve fazla alımını sınırlayan güzel bir uygulamadır.”

“Kişinin bir ilacı doğru zamanda, doğru ilaçla, doğru kişiye, doğru etki etmesi için ilacı kolayca kullanmalarıdır.”

“Doktor reçetesi tarafından verilmeyen antibiyotikleri bilinçsiz kullanmamalıyız.”

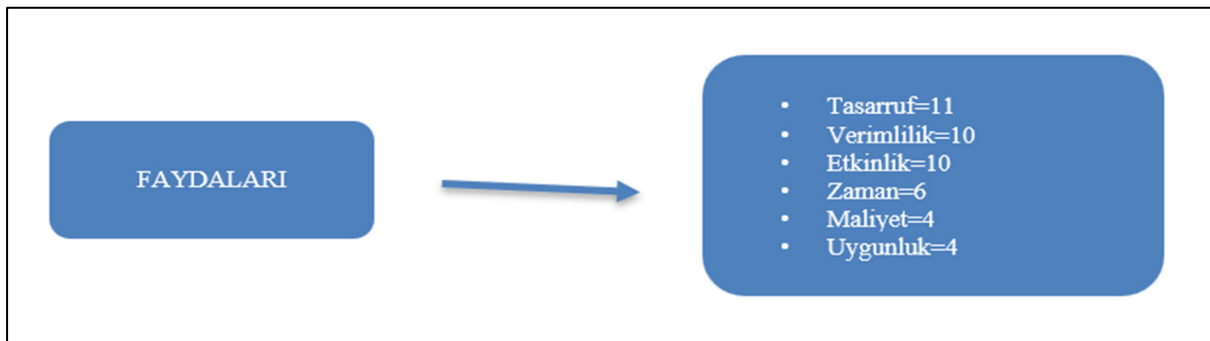
Şekil 5. Akılcı Kullanımın Paydaşları ile İlgili Oluşturulan Kavram Ağı

Akılcı kullanımın paydaşları kavram ağının yer aldığı Şekil 5 değerlendirildiğinde öğrenciler kavramı, hastane (f=14), hasta (f=9), doktor (f=5) ve hemşire (f=4) ile ilişkilendirmiştir. Bağlantı cümleleri incelendiğinde akılcı kullanımı sağlık hizmet sunumu ve hastanelerle ilişkilendirdikleri belirlenmiştir. Şekil 5’te akılcı kullanımın faydalarına yönelik oluşturulan kavram ağı gösterilmektedir.

“Hastanelerde akılcı kullanım önemlidir.”

“Hastanede çoğu birimlerin çoğu sağlık hizmetlerinin bilinçsiz ve akılcı olmadan kullanılması çoğu probleme neden oluyor bunun farkındalığını insanlara anlatmak aydınlatmak için akılcı kullanım için nelerin gerekli olduğu konusunda bilgilendirmeler yapılması gerekiyor.”

“Doğru ilacın doktor tarafından doğru hastaya doğru tanı konularak zamanında verilmesi veya kullanılmasıdır.”

Şekil 6. Akılcı Kullanımın Faydaları ile İlgili Oluşturulan Kavram Ağı

Şekil 6 incelendiğinde akılcı kullanımın sağladığı faydalarını öğrencilerin, tasarruf (f=11), verimlilik (f=10), etkinlik (f=10), zaman (f=6), maliyet (f=4) ve uygunluk (f=4) ile ilişkilendirdikleri tespit edilmiştir. Öğrencilerin konuyla ilgili bağlantı cümleleri incelendiğinde akılcı kullanımın sağlık sektöründe kullanılmasının tasarruf sağladığı ve kaynak yönetimindeki önemini, verimliliği ve etkililiği arttırdığını, sağlık hizmetlerinde sürdürülebilirliği desteklediğini ve çevresel duyarlılık sağladığına yönelik ifadeler olduğu görülmüştür. Bu ifadelerden yola çıkarak öğrencilerin sağlık sektöründe akılcı kullanımın önemli olduğu ve faydalarına ilişkin bilgi sahibi oldukları belirlenmiştir.

“Akılcı kullanım sağlığımız için hızlı bir şekilde çevreci ve faydalı olarak en iyi tasarruf yöntemidir.”

“Akılcı kullanım sağlık hizmetlerini verimli bir şekilde kullanmak, tasarruf etmek, sağlık hizmetlerinin verimli şekilde sürdürülebilirliğini sağlamaktır.”

“Elde bulunan az sayıda kaynaktan daha etkili verimli ve tasarruflu gelir elde etmek çok iyi bir düşüncedir.”

4. TARTIŞMA

Bu araştırma, sağlık yönetimi öğrencilerinin “akılcı kullanım” kavramına yönelik bilişsel yapılarını inceleyerek, öğrencilerin bu kavramı ne derece benimsediklerini ve anladıklarını değerlendirmektedir. Araştırma bulguları, öğrencilerin kavramı genel anlamda akılcı ilaç ve teknolojinin kullanımı ile ilişkilendirdiğini, ancak kavramın sağlık sisteminin diğer unsurlarıyla ve yönetimiyle bağlantılarına dair farkındalıklarının sınırlı olduğunu ortaya koymuştur. Literatürle karşılaştırıldığında, bu çalışmanın bulguları, Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) "akılcı ilaç kullanımı" konusundaki vurgularıyla örtüşmektedir. DSÖ, akılcı ilaç kullanımını maliyet etkin, güvenli ve uygun şekilde kaynak kullanımını teşvik eden bir süreç olarak tanımlamaktadır (Dünya Sağlık Örgütü, 2002). Kar vd. (2010) tarafından da akılcı ilaç kullanımı; doğru ilacı seçmek, doğru dozda ve doğru zamanda kullanmak ile ilişkilendirilmiştir. Ayrıca çalışmada, dünya genelinde ilaçların %50'sinden fazlasının uygunsuz şekilde reçete edildiğini, dağıtıldığını veya satıldığını; hastaların %50'sinin ise ilaçları doğru şekilde kullanmadığını belirtmiştir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin literatürde yer alan tanımlarla örtüşen yanıtlar verdiği, ancak kavramın sağlık hizmet planlaması ve hasta güvenliği gibi diğer boyutlarına yeterince hâkim olmadığı görülmüştür. Literatüre bakıldığında Castilla-Torres vd. (2023), akılcı kullanımın genellikle ilaç kullanımıyla sınırlı algılandığını, ancak bu algının sağlık sisteminin diğer alanlarına genişletilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Aynı şekilde Sivić vd. (2009) tarafından, teknolojilerin gelişmesi ve hizmete/ürünlere erişimin artması ile birlikte aşırı kullanım oluştuğu belirtilmekte ve hasta, hekim ve toplum tarafından sağlık hizmetlerinin her alanında teknolojinin de akılcı kullanılmasının altı çizilmektedir. Bu durum, öğrencilerin eğitim sürecinde kavramın daha geniş bir çerçevede ele alınması gerektiğini göstermektedir. Çünkü sağlık hizmetlerinde akılcı kullanım kavramını yalnızca hekim, ilaç veya hemşire ile kısıtlamak doğru değildir. Kompleks yapıya sahip olan ve kısıtlı kaynakları olan sağlık hizmetlerinde akılcı tahlil kullanımı, akılcı teknoloji kullanımı, akılcı sarf malzemeleri kullanımı, akılcı tıbbi ekipman kullanımı, akılcı yatak/oda kullanımı gibi birçok alanda tasarrufu sağlayacak akılcı kullanımdan bahsetmek gerekmektedir.

Araştırmada öğrencilerin akılcı kullanım kavramını “tasarruf,” “verimlilik” ve “etkililik” gibi anahtar terimlerle ilişkilendirmesi, bu kavramın sağlık sistemlerinde oynadığı rolü

anlamaya başladıklarını göstermektedir. Nishtar vd. (2019) tarafından acil sağlık hizmetlerinde gereksiz kullanılan radyolojik görüntülemeler incelenmiştir. Gerçekleştirilen retrospektif çalışmada, acil serviste yapılan bilgisayarlı tomografi sonuçlarının büyük çoğunluğunun normal olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, hekimlerin klinik değerlendirme yerine doğrudan görüntüleme isteminde bulunmalarının, sağlık hizmetlerinde verimlilik ve etkililiği olumsuz etkilediğini göstermektedir. Ayrıca çalışma, BT isteklerinin uluslararası kılavuzlara dayalı olarak yapılmasının ve üst yöneticiler tarafından denetlenmesinin, kaynak kullanımında akılcılığı artıracağına ve hasta güvenliğini destekleyeceğine dikkat çekmektedir. Diğer bir deyişle, Djulbegovic vd. (2018) tarafından yapılan çalışmada belirtildiği üzere, akılcı karar verme süreçleri sağlık sistemlerinin başarısı, verimliliği ve etkililiği açısından kritik bir rol oynamaktadır. Bu süreçlerin doğru bir şekilde öğretilmesi ise geleceğin sağlık yöneticileri için hayati önem taşımaktadır. Benzer şekilde, Supehia vd. (2020) tarafından COVID-19 döneminde gözlem tekniğiyle yürütülen bir çalışmada, sarf malzemesi olan maskelerin kullanımı incelenmiştir. Çalışmada, akılcı kullanımın sağlanabilmesi ve etkili, verimli sağlık hizmetlerinin sunulabilmesi için üst yönetime önemli görevler düştüğü vurgulanmıştır. Ayrıca; net yönergelerin oluşturulması, uygun bilgilendirme yapılması, üst düzey personel tarafından motivasyon sağlanması ile birlikte sıkı izleme, denetim ve disiplin önlemleri yoluyla akılcı kullanımın teşvik edilebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda, geleceğin sağlık yöneticileri olan öğrencilerin, akılcı kullanımın hasta güvenliği, kaynak dağıtımı ve hizmetlerin sürdürülebilirliği gibi kapsamlı etkilerine dair farkındalıklarının artırılması gerektiği vurgulanmalıdır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, sağlık yönetimi bölümü öğrencilerinin "akılcı kullanım" kavramına yönelik bilişsel yapılarının incelenmesi açısından önemli bulgular ortaya koymuştur. Öğrencilerin "akılcı kullanım" kavramını büyük ölçüde "akılcı ilaç kullanımı" ile ilişkilendirdiği tespit edilmiştir. Katılımcılar, kavramı tanımlarken genellikle "verimlilik," "doğru kullanım" ve "tasarruf" gibi anahtar kelimeler üzerinden açıklamalarda bulunmuş, bu da sağlık hizmetlerinin etkin kullanımı konusunda farkındalık düzeylerinin yüksek olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte, kavramın sağlık sistemindeki diğer bileşenlerle ilişkisi konusunda bilgi eksikliklerinin bulunduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuçlar, sağlık yönetimi eğitiminde "akılcı kullanım" kavramına daha kapsamlı ve bütüncül bir yaklaşım geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma, sağlık yönetimi öğrencilerinin akılcı kullanım kavramına yönelik algılarını anlamak için değerli bir katkı sunmaktadır. Literatürde yer alan kavramsal çerçevelerle kıyaslandığında, öğrencilerin kavramın kapsamlı bir şekilde ele alınmasını sağlayacak eğitsel müdahalelere ihtiyaç duyduğu açıktır. Bu nedenle, gelecekte yapılacak çalışmaların, akılcı kullanımın eğitim programlarına daha bütüncül bir şekilde entegre edilmesine odaklanması önemlidir. Sağlık yönetimi eğitimi kapsamında, "akılcı kullanım" kavramını yalnızca ilaç kullanımına odaklanmaktan çıkararak, sağlık hizmetleri yönetimi, kaynak tahsisi, hasta güvenliği ve sağlık teknolojilerinin kullanımı gibi farklı alanlarla bütünleştiren bir müfredat oluşturulmalıdır. Örneğin, "Sağlık Kaynaklarının Etkin Yönetimi" ve "Sağlık Hizmetlerinde Akılcı Kullanım" benzeri derslerin müfredata eklenmesi önerilmektedir.

Öğrencilere uygulamalı eğitim olanakları sağlanarak, "akılcı kullanım" kavramını sahada deneyimlemeleri teşvik edilmelidir. Bunun için hastanelerle iş birliği yapılarak gerçek vaka analizleri üzerinde çalışmaları sağlanabilir. Eğitim sürecinde uygulamalı öğrenmeye ağırlık

verilmesi, öğrencilerin akılcı kullanım ilkesini sahada gözlemleyerek içselleştirmelerine olanak tanıyacaktı. Bu kapsamda, staj programlarının süresi ve içeriğinin yeniden yapılandırılması, öğrencilerin sağlık hizmetlerinin süreklilik arz eden yapısına daha yakından tanıklık etmelerini sağlayabilir.

Sağlık yönetimi öğrencilerinin tıp, eczacılık ve hemşirelik bölümleri gibi farklı disiplinlerle ortak projelerde yer alması sağlanarak, akılcı kullanımın farklı boyutlarını kavramalarına olanak tanınmalıdır. Ayrıca, sağlık yöneticileri ve politika yapıcılarla iş birliği içinde düzenlenecek seminerler, çalıştaylar ve bilgilendirme programlarının, öğrencilerin sağlık sisteminin işleyişine dair daha stratejik bir bakış açısı geliştirmelerine yardımcı olacağı düşünülmektedir. Bu önerilerin hayata geçirilmesinin, sağlık yönetimi öğrencilerinin akılcı kullanım konusundaki yetkinliklerini artırarak, gelecekte sağlık hizmetlerinin daha etkin ve sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın sonuçlarına dayalı olarak bazı sınırlılıklar da değerlendirilebilmektedir. Örneğin, bu çalışmada veri toplama yönteminin yalnızca Kelime İlişkilendirme Testi (KİT) ile sınırlı olması, öğrencilerin kavrama dair daha derin bilgi ve yorumlarını ifade edebilme kapasitesini kısıtlamış olabilir. Daha fazla nitel veri toplama yönteminin, örneğin derinlemesine görüşmelerin ya da odak grup tartışmalarının kullanılması, öğrencilerin kavrama dair daha geniş bir perspektif sunmalarına olanak sağlayabilir. Ayrıca, çalışmaya yalnızca Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sağlık Yönetimi öğrencilerinin katılması, bulguların genellenebilirliğini sınırlamaktadır. Farklı üniversitelerden öğrencilerin dahil edilmesi, kavramın algılanışına dair daha kapsamlı sonuçlar elde edilmesini sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Alvi, Y., Rahman, S. Z., & Zaheer, M. S. (2012). A study of 'rational use of investigations' in a tertiary hospital. *Int J Collab Res Intern Med Public Health*, 4(6), 1265-1275.
- Bahar, M., Johnstone, A. H., & Sutcliffe, R. G. (1999). Investigation of students' cognitive structure in elementary genetics through word association tests. *Journal of Biological Education*, 33(3), 134-141. <https://doi.org/10.1080/00219266.1999.9655653>
- Bilgin, N. (2014). *Sosyal bilimlerde içerik analizi / teknikler ve örnek çalışmalar*. Siyasal Kitabevi.
- Castilla-Torres, N. V., Cuya-Arango, N., & Ramírez-Roca, E. G. (2023). Relevance of a guide in Quechua on rational use of medicines in Andean students of health sciences in Peru. *Revista de Salud Pública*, 25(3).
- Çelik, B., & Çakmak, M. (2023). 8. sınıf öğrencilerinin doğal afetlere ilişkin bilişsel yapılarının kelime ilişkilendirme testi aracılığıyla incelenmesi. *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, Article 10. <https://doi.org/10.56720/mevzu.1331333>
- Djulgovic, B., Elqayam, S., & Dale, W. (2018). Rational decision making in medicine: Implications for overuse and underuse. *Journal of Evaluation in Clinical Practice*, 24(3), 655-665. <https://doi.org/10.1111/jep.12851>
- Dünya Sağlık Örgütü. (2002). *Promoting rational use of medicines: Core components*. WHO Policy Perspectives on Medicine. Erişim Adresi: https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/67438/WHO_EDM_2002.3.pdf

- Eggleston, E. M., & Klompas, M. (2014). Rational use of electronic health records for diabetes population management. *Current Diabetes Reports*, 14(4), 479. <https://doi.org/10.1007/s11892-014-0479-z>
- Ferreira, M. B. C., Heineck, I., Flores, L. M., Camargo, A. L., Dal Pizzol, T. da S., Torres, I. L. da S., Koenig, A., Trevisol, D. J., Melo, A. M. M. F. de, & Cardoso, T. F. M. (2013). Rational use of medicines: Prescribing indicators at different levels of health care. *Brazilian Journal of Pharmaceutical Sciences*, 49, 329-340.
- Garattini, S., Bertele', V., Godman, B., Haycox, A., Wettermark, B., Gustafsson, L. L., & The Piperska Group. (2008). Enhancing the rational use of new medicines across European health care systems. *European Journal of Clinical Pharmacology*, 64(12), 1137-1138. <https://doi.org/10.1007/s00228-008-0537-z>
- İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü. (2021). *Akılci laboratuvar kullanımı*. Akılci Laboratuvar Kullanımı. Erişim Tarihi: 05.04.2025, Erişim Adresi: <https://istanbulism.saglik.gov.tr/TR-105318/akilci-laboratuvar-kullanimi.html>
- Kar, S. S., Pradhan, H. S., & Mohanta, G. P. (2010). Concept of essential medicines and rational use in public health. *Indian Journal of Community Medicine*, 35(1), 10-13.
- Kshirsagar, N. A. (2016). Rational use of medicines: Cost consideration & way forward. *Indian Journal of Medical Research*, 144(4), 502-505.
- Levinson, W., Kallewaard, M., Bhatia, R. S., Wolfson, D., Shortt, S., & Kerr, E. A. (2014). 'Choosing Wisely': A growing international campaign. *BMJ Quality & Safety*, 24(2), 167-174. <https://doi.org/10.1136/bmjqs-2014-003821>
- Mekonnen, B. D., Ayalew, M. Z., & Tegegn, A. A. (2021). Rational drug use evaluation based on World Health Organization core drug use indicators in Ethiopia: A systematic review. *Drug, Healthcare and Patient Safety, Volume 13*, 159-170. <https://doi.org/10.2147/DHPS.S311926>
- Neubauer, B. E., Witkop, C. T., & Varpio, L. (2019). How phenomenology can help us learn from the experiences of others. *Perspectives on Medical Education*, 8(2), 90-97. <https://doi.org/10.1007/S40037-019-0509-2>
- Nishtar, T., Ahmad, T., Noor, N., & Muhammad, F. (2019). Rational use of computed tomography scan head in the emergency department of a high volume tertiary care public sector hospital. *Pakistan Journal of Medical Sciences*, 35(2), 302-308. <https://doi.org/10.12669/pjms.35.2.719>
- Randell, E. W., Yenice, S., Khine Wamono, A. A., & Orth, M. (2019). Autoverification of test results in the core clinical laboratory. *Clinical Biochemistry*, 73, 11-25. <https://doi.org/10.1016/j.clinbiochem.2019.08.002>
- Rose, P., Beeby, J., & Parker, D. (1995). Academic rigour in the lived experience of researchers using phenomenological methods in nursing. *Journal of Advanced Nursing*, 21(6), 1123-1129. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2648.1995.21061123.x>

- Serin, H., Orhan, B., Say, M. S., Arslan, H. F., Inal, S., Inal, B. B., & Senes, M. (2024). Evaluation of the implementation of the rational use of laboratory tests in the clinical chemistry laboratory. *Turkish Journal of Biochemistry*, 49(4), 484-490. <https://doi.org/10.1515/tjb-2023-0132>
- Sivić, S., Masic, I., Petkovic, D., Huseinagic, S., Tandir, S., & Zunic, L. (2009). How to rationally use information diagnostic technologies in family and general medicine practice. *Materia Socio-Medica*, 21(1), 47-54. <https://doi.org/10.5455/msm.2009.21.47-54>
- Supehia, S., Singh, V., Sharma, T., Khapre, M., & Gupta, P. K. (2020). Rational use of face mask in a tertiary care hospital setting during COVID-19 pandemic: An observational study. *Indian Journal of Public Health*, 64(6), 225. https://doi.org/10.4103/ijph.IJPH_493_20
- Şen, N., Narcı, H. Ö., & Kalmuk, G. (2019). İl düzeyinde görev yapan kamu sağlık yöneticilerinin karar verme stilleri ve ilişkili faktörlerin araştırılması. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 22(1), 73-96.
- Teherani, A., Martimianakis, T., Stenfors-Hayes, T., Wadhwa, A., & Varpio, L. (2015). Choosing a qualitative research approach. *Journal of graduate medical education*, 7(4), 669-670.
- Uyaroglu, O. A. (2020). COVID-19 pandemisinde kaynakların akılcı yönetimi: "Choosing Wisely". *Türkiye Klinikleri COVID-19*, 1(27), 98-102.
- Ültay, E., Akyurt, H., & Ültay, N. (2021). Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, Article 10. <https://doi.org/10.21733/ibad.871703>
- Waits, J. B. (2010). Rational use of laboratory testing in the initial evaluation of soft tissue and joint complaints. *Primary Care: Clinics in Office Practice*, 37(4), 673-689. <https://doi.org/10.1016/j.pop.2010.07.010>
- Wild, C. (2005). Ethics of resource allocation: Instruments for rational decision making in support of a sustainable health care. *Poiesis & Praxis*, 3(4), 296-309. <https://doi.org/10.1007/s10202-005-0008-x>
- Yardımcı, B., & Akdeniz, M. (2018). İç hastalıklarında akılcı seçimler. *Klinik Tıp Bilimleri*, 6(2), 40-54.